Ladislav Binar

Autenticita jako přídatná hodnota jazykové roviny literárního díla

Problematika autenticity jako specifické extenze struktury a potence literárního díla poutala a poutá značnou a neutuchající pozornost široké odborné a do jisté míry i laické veřejnosti. Vynořují se otázky její podstaty, ale i mnohostranných akcesorních prvků, vytvářejících svébytnost literární textace, specifický vhled do myšlenkových struktur a vyjadřovacích schémat literárního tvůrce. Jde jistě také o určitý druh „přemostění" existujících komunikačních bariér na ose geneze-percepce, přinášející vahou své existence věrohodnost prezentovaných fakt a pocitů. Dynamika tohoto „průniku pochopení" již existujícího a nového poznání je oním zázračným nástrojem identifikace autora. Nyní vpravdě promlouvá *on* a nikdo jiný. Promlouvá *o něčem*, ale i *něčím*, to jest využitím *jemu vlastního* výrazového inventáře. Je to neopakovatelný dotek tvůrce na paletě života.

Zajisté mi nepřísluší hodnocení autenticity v tak širokém záběru. V mém krátkém vstupu se budu zabývat pouze *jistou oblastí* artikulace autenticity, bez nároků na úplnost předkládaných soudů. Budu hovořit o struktuře jazykové roviny *stylové a lexikální*, a to proto, že dle mého názoru právě tyto oblasti se relevantním způsobem podílejí na autenticitě textové báze literárního díla. Řečeno jinak: půjde o rozbor *výrazové (formální) stránky* textotvorného procesu, v němž jednotlivé lexémy a stylémy generují *přídatnou hodnotu* autenticity literárního díla.

Vzhledem ke značné šíři korpusu výrazových prostředků lexikální a stylové roviny budu přitom hovořit jen o základních modelových příkladech, jež nejvýrazněji ovlivňu-

jí sledovaný fenomén autenticity v podobě, jak ji chápu v tomto kontextu, tedy jako *indikaci nasycenosti textu subjektivizujícími výrazovými prostředky* lexikální a stylové roviny jazyka. V zájmu potřebné konkretizace pohledu budu přitom vycházet z textu určitého literárního díla, a to ze souboru povídek **Karla Schulze** s názvem **Tvář neznámého a jiné prózy** (1. vyd. 1998). Jde o svým způsobem unikátní model historické (ale nejen historické) prózy, jehož jádrem je mnohostranný pohled na lidské bytí.

Lexikální a stylová rovina jazyka jako formativní složka autenticity textu výše uvedeného literárního díla nabízí tyto *základní nástroje* generování hodnoceného fenomému:

1. Využití *poetismů, archaismů a textových novotvarů* (včetně autorských originálů).

2. Artikulaci autenticity na základě *sémantických konotací* (zvláště využitím obrazného vyjádření, např. metafory, metonymie či přirovnání).

3. Funkční využívání *parentetických a enumeračních konstrukcí.*

4. Použití *nespisovných lexémů* z různých oblastí národního jazyka (obecné češtiny, tzv. sociálních nářečí, klasických teritoriálních dialektů apod.).

5. Artikulaci prvků autenticity pomocí *frazeologického* výraziva různého typu a provenience.

6. Využívání specifického modelu *slovotvorby a slovosledu.*

7. Využití *stylistických figur* v textu, zvláště na bázi opakování.

8. Artikulaci autenticity za použití prostředků *metařečových.*

9. Textaci různých typů *řeči postav* (s grafickou indikací i bez ní).

10. Využití různých *typů otázky.*

11. Funkční využití *cizích (přejatých)* slov, především v názvech termilogických.

12. Generování autenticity prostřednictvím *expresivních lexikálních jednotek*, např. zvukomalebných slov.

Nelze jistě předpokládat, že v konkrétním textu literárního díla, a tedy i ve zkoumaném souboru povídkových próz, se vyjeví úplný výčet extenzí autenticity. Jejich výskyt je ovlivněn komplexem podmínek a okolností kontextových, především pak tematikou a žánrem.

Pro názornost se nyní pokusím komentovat výskyt různých typů artikulované autenticity modelového textu v oblasti lexikální a stylové roviny, případně dojít k jistým zobecňujícím závěrům. Budu přitom postupovat s ohledem na frekvenční výskyt jednotlivých výrazů a s přihlédnutím k závažnosti jejich ovlivnění autenticity komuni-

kátu. V otázkách *pravopisné normy* respektuji vydavatele textu, rovněž tak v problematice zohlednění *zvláštností a kolísání tvarů* u chronologicky starších a novějších povídek souboru.

Z hlediska autenticity textu povídek Karla Schulze je významným přínosem především *opakování lexémů* či celých *jazykových struktur* v kontaktní či nekontaktní posloupnosti, v široce rozprostraněném výrazu, navozujícím stylový příznak *intenzifikace* prožitku či procesu. V textu jej nacházíme skutečně velmi často. Sekundární funkcí těchto modelů je posílení vztahů sémantické *ekvivalence (kontiguity)* či *koreferenčních vztahů* v izotopickém textačním řetězci. Tak zde nacházíme například tento působivý textační model využití posloupnosti řadových číslovek:

– *Když ji poprvé políbil, dechl jen lehce na její vlasy a pak teprve našel její rty, pomalu a dlouze, aby slib byl pevnější. Když ji podruhé políbil, žalovala mu, že je silný a že se ona bojí. Když ji potřetí políbil, (...) myslili, že jen oni žijí. Když ji počtvrté políbil, (...)*" ...atd.

Uvedu jiné příklady opakování lexému se stejným předmětem řeči v koreferenčním vztahu posilujícím textovou soudržnost obsahovou, tedy koherenci:

– *Pot ostře bodal jeho kůži pod propocenou, tvrdou a drsnou kutnou, pot očistcový, pot, který vyleptává jak tekoucí žíravina do kůže bolestivé rány a hnisavé vředy, pot sirnatý.*

– *Mnich byl podoben žebrácké písničce. Byl podoben ničemu. Mnich byl podoben ranci prachu.*

Působivým zdrojem inspirace příjemce mohou být i *složené lexémy*, mezi nimiž se realizují různorodé sémantické vztahy (odporovací, stupňovací aj.). Vesměs přinášejí kromě již vzpomenuté intenzifikace vjemu též erupci exprese a sémantického nadlehčení, zvláště tehdy, disponují-li zároveň zpestřeným servisem obraznosti:

– *Dva muže měla v náručí* (královna Kunhuta – pozn. aut.), *jeden byl zlatým zastíněním všech vladařů svého věku, klenot a štít křesťanstva, a druhý byl krásný. Jeden byl králem, a druhý byl urostlý, jiskrného oka a silných paží. Jeden byl vladařem, a druhý hrdého myšlení a velké touhy. Jeden byl pánem nad mnoha zeměmi, a druhý byl tklivý jak Alexandr Veliký. Jeden zahynul v klatbě, a druhý na popravišti.*

U modelů opakování lexémových struktur jsou konečně i případy, kdy v působivý autentický celek jsou spojeny také *různé* předměty řeči s bohatou sémantickou po-

tencí a s různorodými asociacemi množinostními (jedinec – část – celek), kohyponymními (souřadná spojení částí téhož celku), antonymními (se sémanticky protikladnými předměty řeči) a dalšími vztahy. Ve struktuře textu navíc mohou jednotlivé předměty řeči zaujímat postavení kontaktní (antecedent a postcedent) či distantní (jako součásti izotopického řetězce na různých místech v textu):

– *„Nikdy jsem nerozuměla jeho polibkům, tobě rozumím, i když mne nelíbáš. Nikdy jsem nechápala jeho slova, ale tvoje jsem, i když mlčíš. Pro něho byla jsem královnou, asi jako jsem jí byla pro celý svět, pro tebe jsem víc, pro tebe jsem Kunhutou, ženou a milenkou, ty jsi moje vladařství a trůn můj, ty jsi šarlat a moje koruna, ty.“*

Jiným, velmi významným a frekventovaným fenoménem generované autenticity je využívání *obrazného výraziva* na bázi sémantických konotací. Stylový příznak obraznosti je použitelný a používaný prvek stylové aktivizace. Mozaika sémantických konotací, hlavně *metafor, metonymií a přirovnání* směřuje k obohacení a oživení percepce, přinášejíc textu prvky sémantického nadlehčení, zvyšování názornosti a expresivity pojmenování. Podmínkou percepce obraznosti je na straně druhé jistý zkušenostní komplex a psychicko-mentální předpoklady příjemce. Toto tvrzení doložím *modelovými příklady* s uvedením minimálního kontextu. Pokud jde o typologii obrazného výraziva, frekvenčně relevantní pro autenticitu Schulzova textu je například *metaforické přirovnání* větného i nevětného typu. Postihují vesměs autenticitu mlčenlivé hrůzy, jehož svědkem je údajně postava, méně často jsou pouhým srovnáním dvou či více asociativních představ z oblasti předkomnat reálného světa:

– *Ale její oči byly černé jako smrt jedem.*
– *(...) klasy jako z rozpálené mědi (...)*
– *Intriky se zavíjejí jako klubka hadů (...)*
– *(...) měsíc byl jako mrtvá tvář (...)*
– *Seděla nehnutě, jakoby vytesána z bílého mramoru (...)*

Pokud jde o modely standardní obraznosti na ose vnitřní a vnějškové podobnosti (metafora a metonymie), v textu nacházíme typické sémantické *konotace*, jež generují autenticitu subjektivní obraznosti. O její funkci bylo zde již hovořeno. Formální artikulace standardní metafory vytvářejí vesměs obvyklé konstrukce: kombinace slovesa s jiným slovním druhem, kombinace dvou substantiv, kombinace substantiva s adjektivem aj.:

– *(...) než klopýtl o lidské příběhy (...)*

– *Slova splývala na stůl v pomalých praméncích (...)*
– *Čelo Přemyslovo je pokryto tmou (...)*
– *(...) mezi skalisky se prosmykl krásný den*
– *I ležel padlý štít křesťanstva (...)*
– *(...) hlas světla za okny, prolomenými do temnot zahrady (...)*
– *(...) vrásky vyťaté bitvami.*
– *(...) trýzněn nespavostí a ohlodáván jejími mučivými hodinami (...)*
– *(...) znal takovou bolavou potřebu toulání (...)*

Nesporně významnou prezentací fenoménu autenticity je kombinace využití *archaismů, neobvyklých konstrukcí a autorských neologismů.* Mnohdy se tyto prvky vyskytují v synonymním či stylově konkurenčním postavení. U většiny těchto výrazů koreluje dobová charakteristika lexémů se subjektivizujícím ozvláštněním či expresivitou. Uvedu několik modelových příkladů:

– *Jsou to vyhnaní žebráci a krčemní zloději (...)*

Ozvláštňující sufix – *ní* (místo očekávaného *-ový*) vyvolává a zesiluje negativní sémantiku slova.

– *Ale cosi soumračného, temného vyšlehovalo z ní už v dětství.*

Zastaralý knižní výraz *soumračný* (či sabinovské *soumrační*) označuje jev soumrakem zešeřelý, temný. Přídavným znakem je zde mírná expresivita a neobvyklost.

– *(...) spal, nedoříkaný růženec svíraje v kostnatých prstech (...)*

Výraz evokuje také asociace na lidové „říkat" (modlit se) vedle zastaralého „mechanicky odříkávat".

– *Ještě včera plná žertů (...), dnes tichá, zledovělá, přísná.*

Zastaralá podoba lexému"chladná, nezúčastněná".

– *Zakotvila nějaká hříšná lodice, a vylodíc tento balík lidského masa* (mrtvolku novorozence – pozn. aut.) *na břeh, prchala do tmy (...)*

Zastaralý výraz, nenáležitý po stránce slovotvorné sufixace.

Nestandardní strukturou se stylovým příznakem starobylosti je tvar slovesa – *plovat* (místo náležitého – plavat).

V konstrukci *(...) lehce se zachvívá v modrém závojování* je lexém „závojování" řídkým tvarem ve významu" závojový obal", synonymně „závoj".

– *(...) jistě by se polekal nad bezzvučností, v které vězel.*

Archaizující předložková vazba s instrumentálem.

– *Františkán se ploužil parnatou cestou.*

Zastaralý, řídký tvar adjektiva ve významu „plná par".

– *(...) že nic proti nim nečiní a trpně jim shovívá.*

Nedokonavý výraz k „shověti" (ve významu „čekati", zastaralé slovo).

Relevantním a velmi frekventovaným modelem zvýrazněné textové autenticity próz Karla Schulze je využívání *přechodníkových vazeb.* Ty propůjčují komunikátu ráz knižní starobylosti a složité asociativnosti myšlenkových pochodů autora textace. Využívány jsou oba základní typy přechodníků, a to zhruba ve stejné míře. Pro ilustraci uvedu některé ukázky přechodníkových struktur:

– *Vím, že zalykajíc se blahem v jeho náručí, sama mu určila schůzku (...)*

– *(...) dotýkaje se hrotem kordu svatého obrazu (...)*

– *„ Nač myslíš ?" tázal jsem se jí jednou, objeviv ji náhodou ve skrýši.*

– *Mnich, vida jezdce, pokorně ustoupil z cesty a zvednuv ruce, zabreptal požehnání.*

– *(...) věžovité skály, kuželovitě se propadajíce do hlubin a opět se valíce k pobřeží (...)*

V textovém literárním komunikátu Karla Schulze je relevantní extenzí autenticity rovněž výčet (enumerace), různě slovnědruhově prezentovaný. Tento výrazový model přispívá jak k systematizaci myšlenkových postupů autora, tak k intenzifikaci významových jednotek na bázi kvantitativní. Ověřme si tuto tezi názorně:

– *A hle-žlutá-zelená-červená-žlutá-zelená-červená-tři paprsky v nepravidelných přestávkách vyletovaly z kopule majáku.*

– *(...) zpíval hostu staré námořní písně a nekonečné rybářské balady o zbloudilé vlně (...), o Isoldině nešťastné lásce (...), o Ysotě, jejíž jméno nejlépe zní, je-li vysloveno při měsíčním světle, o srdci mateřském a červené lucerně na zádi rybářského člunu (...), o námořníku vracejícím se po letech z Ameriky (...)*

– *Plujete-li z východního moře Čínského, mořem Baltickým, Skagerrakem či Kattegatem, Tichým oceánem a oceánem Atlantickým, mořem Indickým a Jižním či Severním průlivem, musíte kolem tohoto osamělého majáku.*

V mnohospřeží nástrojů výrazové autenticity nelze se nezmínit o využití fenoménu *otázky* jako indikátoru mnohostranných asociativních prožitků a zdroji sémantického vhledu do struktury komunikátu. Již proto, že jí autor v textu využívá často a mistrovsky – v ní se nejvíce vyjevuje autenticita mnohosti jeho pohledů na svět.

Klasické modely zjišťovacích a doplňovacích otázek jsou totiž velmi často obohaceny množinou stylových přídatných hodnot zvyšujících sdělnost a působivost měrou vrchovatou. Uvedu některé typické příklady:

– V krátkém sledu následujících otázek lze najít výrazný podtext apelový a sémantický model podmíněného přitakání: "*A co kdybyste, strýčku, zkusil dát lidem sny?*" „*Dát lidem sny*" *řekl udiveně Pucifous.* „*Vidíš, to mne vůbec nenapadlo. A myslíš, že bych se tím bavil?*"

– V dalším typu otázky je prezentován prvek důrazné výčitky: „*Jak můžeš ty, který jsi nejodpornější ze všech lidí, na postrach lidem a Bohu na obtíž, v beránka nejtiššího doufat?*"

– Následující otázky vyjadřují kromě jiného neskrývaný podiv nad citovou vyprahlostí člověka: "*Což neví on, co jest bolest, při níž srdce mrtví a usedá? A kdo jiný než On posiluje chráněnce přesladkou vzpomínkou na to, že Bůh je věrný a nikdy neopouští?*"

– Další otázkový model vyjadřuje vysvětlení a omluvu za spáchané bezpráví: *Jak mohl vědět, že ona je slepá? Což zde žije?*

– Následující otázky vyjadřují asociační zamyšlení nad relativitou vnitřních hodnot člověka. Jde o vnitřní monolog postavy: „*Čím mu byla smrt? Vysměje se katovi i jeho ponuré obřadnosti. Stále plyne čas a není ho možno ničím zachytit (...) Jsou jen tisíce vteřin, a všechny jsou bezvýznamné. Jak je spočítat?*

V předcházejících úvahách nad povídkovou prózou Karla Schulze jsem nastínil problém uplatnění prvků vybraných jazykových rovin jako přídatné hodnoty textace literárního komunikátu. Domnívám se, že tyto úvahy, byť dílčím způsobem, potvrdily základní tezi práce uvedenou v jejím názvu a na konkrétních příkladech vymezily možnosti i hranice autenticity textu jako šťastného souznění objektivních možností autora a žánru se subjektivní vizí jeho pohledu na svět.